

Unitat **3**

El llenguatge simbòlic a les religions

En el període d'aquest lliurament estudiareu el sentit del llenguatge simbòlic a les religions.

Índex de la unitat:

- 1.** *La poesia com a llenguatge simbòlic*
- 2.** *Els símbols que parlen de la divinitat*
- 3.** *Els símbols religiosos: expressió d'elements d'un ordre superior*
- 4.** *Una classificació dels símbols religiosos*

1. La poesia com a llenguatge simbòlic

La poesia és el llenguatge simbòlic per excel·lència, ja que proveeix la imaginació d'imatges que permeten a la intel·ligència entendre allò infinit a través d'allò finit. A través de les imatges poètiques traspua així un ordre superior, perceptible només a qui mira el món en la seva qualitat simbòlica. El món no és només la realitat que percebem a través dels sentits, sinó que apunta a quelcom més, és en ell mateix un 'signe'.

Per exemple, en la següent imatge poètica veiem les estrelles del cel que es reflecteixen en l'aigua en moviment d'un riu, simbolitzant així el reflex dels atributs divins eterns en el canviant món terrenal:

"Has de saber que el món dels éssers creats és com l'aigua clara i pura que reflexa els atributs de Déu. El seu coneixement, justícia i bondat reflecteixen els atributs de Déu de la mateixa manera que una estrella del cel es reflexa en l'aigua. Els reis terrenals reflecteixen la reialesa de Déu. Els savis reflecteixen la saviesa de Déu. Els pobles i les nacions poden canviar a mesura que una generació reemplaça una altra, però els atributs divins són eterns. L'aigua del riu canvia moltes vegades, però el reflex de la lluna i les estrelles en l'aigua és sempre el mateix".

Jalaluddin Rumi, poeta místic d'origen persa

El llenguatge religiós fa servir imatges, i mitjans propers al llenguatge poètic per explicar la realitat del Transcendent. L'experiència religiosa, la relació de l'home amb la divinitat, no és fàcil d'explicar perquè és una experiència viscuda. Per això el llenguatge poètic i les figures literàries han esdevingut una eina per poder transmetre l'experiència viscuda.

2. Els símbols que parlen de la divinitat

Els **símbols** són signes que a més a més del seu valor temàtic tenen un altre significat atribuït convencionalment.

Els **símbols divins** ens mostren la presència de la divinitat.

Els **símbols convencionals** o "artificials": són fruit d'un acord o convenció entre les persones: per exemple els senyals de trànsit. Són tal i com els coneixem, però podrien ser d'una altra manera.

Els **símbols religiosos** també són fruit de la convenció però en el terreny religiós: per exemple l'estrella de David dels jueus, la creu cristiana o la mitja lluna musulmana. També parlem de símbols poètics: el cor com a símbol de l'amor, etc.

Els **símbols i signes religiosos** són signes presents en el món que apunten a la presència i poder divins. És a dir, el món és ple de signes divins que s'han d'interpretar, en realitat tot ell és un símbol o signe, i l'ésser humà ha de fer l'esforç d'interpretar-lo. Aquests signes no poden ser de cap altra manera, perquè són la realitat mateixa. Per exemple, el fet que no hi hagi dues realitats completament idèntiques en el món (dues cares de persones, dos cristalls de neu, etc.) apunta a la capacitat innovadora de Déu, que és un dels atributs divins: Déu és així "l'Innovador", que introdueix constantment un aspecte innovador en tota la creació com a 'signe' per a la humanitat.

Així, segons els **llibres sagrats** podem trobar els signes divins en tres llocs:

- En l'univers o la natura.
- En les pròpies persones i les seves vides.
- En els llibres sagrats, que es consideren en sí mateixos signes divins.

Des del punt de vista dels **símbols divins**, podem definir un símbol com la manifestació o representació externa i visible d'una realitat interna i invisible.

El símbol és la revel·lació d'un ordre superior de realitat en un altre inferior a través del qual l'ésser humà pot ser reconduït al regne superior.

Comprendre els símbols és acceptar així l'estructura jeràrquica de l'univers i els estats múltiples de l'Ésser. Segons totes les religions, no només existeix l'àmbit de la realitat purament material o física perceptible pels sentits, sinó també l'àmbit espiritual, que és a l'origen de tots els fenòmens del món.

3. *Els **símbols** religiosos: expressió d'elements d'un ordre superior*

3.1. *Valor fonamental dels **símbols** en les religions*

Vivim la vida en un món de símbols. Com tot el que ens envolta, la religió utilitza sovint els símbols per expressar elements d'un ordre superior, com és la relació amb el Transcendent. De fet, qualsevol expressió de la fe, suposa un grau tal d'abstracció, que la paraula queda incompleta a l'hora d'intentar transmetre-la o fer entendre-la.

A la pràctica, els símbols serveixen per unir l' intel·lecte i les emocions. I assumeixen un valor fonamental en les religions per diferents motius:

- Els símbols religiosos ajuden als creients a entendre la seva fe en profunditat.
- Tenen una dimensió personal i social a la vegada, que permet als individus compartir la seva fe amb els altres.
- Els símbols participen en allò que signifiquen, contenen i expressen els valors i relacions més sublims de la vida. Tenen una força de cohesió dels creients.
- Serveixen, també, com estímul de compromís personal i social.

Per ser més concrets, tots entenem que la creu, els llibres sagrats, la vaca... són símbols religiosos. Doncs bé, si fossin atacats o profanats els creients reaccionarien intensament.

3.2. El símbol en la història de les cultures

En les cultures més primitives hom no solia distingir entre símbol i realitat, com a les imatges de caceres del paleolític i com a la plàstica totèmica i ritual de pobles sedentaris.

Representacions simbòliques i ideogrames foren usuals a Egipte per a significar divinitats, elements cosmològics, l'autoritat i les gestes del faraó, districtes administratius i fins i tot idees abstractes, com la veritat i la justícia.

A Mesopotàmia només foren utilitzades per a figurar divinitats, però, en canvi, en el món persa traduïren també la realitat històrica i la geogràfica, com en els misteris de Mitra.

L'art grec, amb la crisi religiosa sofista d'entorn del s V aC, féu recurs a les figuracions al·legòriques, que arrelaren en època hel·lenística i en la Roma imperial.

A l'art de l'Índia, el símbol i l'al·legoria hi han ocupat gairebé sempre un lloc preeminent, tant en les formes com en els continguts.

A la Xina, els símbols aparegueren ja des d'època neolítica i, malgrat que el confucianisme cercà d'eliminar-los per irracionals, amb el taoisme reemergiren els vells i en foren introduïts de nous.

El budisme encara n'enriquí més la iconografia, fins al punt que en l'art i àdhuc en el folklore xinès les plantes, flors, animals, ocells, etc., són densíssims d'especials valors simbòlics.

A les antigues cultures americanes pre-colombines tota la producció artística, l'arquitectura, els còdexs, la iconografia, molt sovint zoomòrfica, i l'ús dels materials i dels colors reflecteixen gairebé sempre simbòlicament unes elaborades concepcions cosmològiques i religioses.

Als ambients judeocristians el patrimoni figuratiu de símbols fou especialment ric malgrat que inicialment els símbols es reduïren sovint a criptogrames amb lletres o imatges sense cap intenció artística i fins a vegades intercanviables .

Des de Constantí la influència hel·lenística-romana del Baix Imperi conformà un enorme i complex repertori simbòlic i al·legòric, el qual havia d'impregnar tota la cultura i l'espiritualitat medievals.

Contràriament al monoteisme radical i monolític del món islàmic primitiu, puritanament asimbòlic, la societat cristiana medieval reconeix en el símbol els esquemes expressius fonamentals de la seva concepció del món i del més enllà.

El Renaixement heretà del món medieval el gust pel símbol, que d'altra banda s'ajustava bé a expressar significats de caire conceptual, tant i que durant l'humanisme la fe ja no constituïa pas l'únic punt de referència ideal de la seva concepció del món.

El neoclassicisme manllevà els símbols del repertori antic i els usà gairebé sempre en obres de caràcter celebratiu i "oficial". El món dels símbols no és reprès com a específica i conscient orientació expressiva fins als últims trenta anys del s XIX, amb el simbolisme.

4. Una classificació dels símbols religiosos

És difícil fer una classificació dels símbols religiosos, i de fet, existeixen diferents criteris. Algunes possibles classificacions serien:

- Segons els tipus d'elements naturals: terra, aigua, aire, foc.
- Símbols segons els llenguatges: moviments, sons, gestos, colors...
- Segons els regnes: mineral, animal, vegetal, humà.

Ara passarem a aprofundir en els elements simbòlics més representatius. Començarem per analitzar els quatre elements de la natura ja que són els elements més presents en la història de les religions: terra , aigua, aire i foc.

Una primera distinció que cal tenir present és que l'aire i el foc es consideren símbols actius i masculins; i pel contrari, l'aigua i la terra són elements més passius i femenins.

4.1. la terra

El si matern de tot allò vivent

Cal començar dient que per a l'home primitiu hi havia tres nivells de realitat:

- El **cel**, que era el món reservat pels déus.
- La **terra**, que era el món dels homes i les dones.
- I l'**infern**, que era el món dels morts.

La qüestió és: com es passa d'un nivell a l'altre? I la resposta estava clara, a través dels símbols, els mites i els ritus. El cel i la terra són els dos pols del món.

La terra és per l'ésser humà el si matern de tot allò vivent. D'ella procedeixen les plantes, els animals i els homes, però també tornen a ella mitjançant la mort.

Pels asteques, la deessa Terra té dos aspectes oposats: és la mare que ens nodreix i ens permet de viure de la vegetació. Per altra banda, reclama els morts.

A Àsia, la terra es portada per elefants. En el Japó creuen que la terra és portada per una enorme peix. A l'Índia es portada per una tortuga. Pels amerindis es portada per una enorme serp. Pels egipcis per un escarbat.

Per altra banda, el món subterrani es troba en el sí de la terra. Alguns exemples d'això són Hades pels grecs, l'Ersetu pels babilònics, el sheol pels jueus.

La terra segons la Bíblia

Pel cristianisme la terra també és un element amb gran simbolisme tal i com queda reflectit al relat de la creació.

Així doncs, mentre que el cos de l'home i la dona és de terra, l'esperit-ànima procedeix de Déu.

En aquesta línia, segons el Gènesi, Déu va crear el cel i la terra. Aquestes obres expressen l'ordre del dalt i el baix, d'esperit i matèria, lligat a la creació del món.

La terra pròpiament no fou creada fins el tercer dia. La terra conté tots els elements, és a dir, es va convertir en imatge del creat i també d'allò passatger. Les plantes i els animals sorgiren de la terra pel poder de la paraula de Déu.

Déu va modelar del fang a Adam i li dona alè de vida. No s'ha d'interpretar literalment, el fragment indica l'origen terrenal de l'home. Però no es pot oblidar el seu origen celestial, "imatge de Déu".

Amb la introducció del pecat, el dalt i el baix adquireixen un significat ètic. El pecador va a baix, a l'inforn, al món imperfecte dels homes i les dones. El pietós va al cel, al món perfecte a imatge de Déu.

Per acabar, potser també cal dir, que tant pels jueus com pels cristians, Terra Santa correspon a Palestina. I com a territori adquireix un altre valor de contingut més simbòlic.

4.2. l'aigua

L'aigua sempre ha estat un element amb gran valor simbòlic. L'aigua és el líquid que ve del cel i pareix en les fonts. És el mitjà més proper per satisfer la set, per eliminar les impureses i per combatre el foc.

Precisament aquestes tres funcions són les que donen sentit al valor simbòlic de l'aigua.

Aquests tres temes dominats són: l'aigua com a font de vida, com a mitjà de purificació i com a centre de regeneració. Nosaltres parlarem d'això en tres apartats i en aquest tercer afegirem la imatge de "desgràcia" vinculada a l'aigua.

Font de vida

És evident que sense aigua no hi ha vida. De fet els científics és el criteri que estan fent servir per plantejar si hi ha hagut vida a Mart.

De igual manera a nivell religiós, i des de una òptica cristiana, l'aigua és matèria primigènia, de la qual fou fet el cosmos mitjançant la Paraula-Esperit de Déu.

Aquesta visió cristiana no és casual, sinó que és fruit de la influència que va rebre el judaisme dels imperis que l'envoltaven. A Egipte, el déu Nun és l'element inert i aquós del que emergeix la terra. En l'epopeia babilònica de la creació, el monstre Tiamat (l'aigua primigènia) és vençut per Marduk i del seu cos es forma el cel i la terra.

En les tradicions jueves i cristianes l'aigua simbolitza l'origen de la creació. En el Gènesi les aigües s'ajunten i apareix la terra seca. A l'Edem neix un riu que regava el parc. Es divideix en 4 rius que són una referència simbòlica als quatre punts cardinals.

En la Bíblia, els pous del desert i les fonts ofereixen en els nòmades un lloc d'alegria. Prop de les fonts tenen lloc les trobades importants: lloc on neix l'amor (Moisés i Seforà), on es preparen matrimonis (Criat d'Isaac i Rebeca), un lloc sagrat (Jesús i la samaritana).

Igualment el riu Jordà és essencial per sobreviure a Palestina. Moltes ciutats són vora el riu Jordà.

Mitjà de purificació

L'aigua a part de servir per netejar físicament, és símbol de neteja moral. Igual que físicament neteja per fora, simbòlicament neteja per dintre, és a dir, purifica.

A la tradició juevo-cristiana, per ordre del profeta Eliseu, el general arameu Naman es va submergir 7 vegades en el riu Jordà i es va curar de la lepra.

Uns altres exemples d'això són la font de Moisès (Ex 17,6), o els bateigs de Joan el baptista al riu Jordà.

En aquest sentit també es parla a la tradició eclesial del baptisme dels cristians. Cal dir que els primers cristians es batejaven de grans i era un baptisme per immersió.

Aquest fet de submergir-se l'anomenem ablucions. Aquest concepte el podríem definir com l'acció de rentar per purificar.

Les ablucions no són exclusives dels cristians, sinó que es practiquen a moltes religions. Els musulmans les fan. A l'Índia, els hindús, es banyen en el riu Ganges.

Imatge de desgràcia i centre de regeneració

El exemple més clar de la imatge de regeneració de l'aigua és la creença dels hindús i budistes en que l'aigua accelera i facilita el procés de reencarnació. Per això les cendres dels difunts es llencen a l'aigua.

No obstant, molt lligat al sentit de regeneració està el tema de la desgràcia. Per exemple a l'Antic Testament apareix el tema del diluvi com una desgràcia però que comporta una regeneració del món.

Aquesta mateixa doble interpretació és la que es recull al relat del pas del mar Roig. Amb el tancament del mar moren molts egipcis, però l'acompanya l'esperança d'una nova vida en llibertat pel poble d'Israel.

4.3. l'aire

L'aire és un símbol d'espiritualitat; no es veu ni es toca però tenim percepció de que existeix. Sempre ha estat associat al vent i l'alè.

Igualment ha estat lligat a la creació. Adam va ser fet del fang, però fins que no se li dóna alè de vida no es transforma en home. De la mateixa manera passa amb Eva.

L'aire, és la via de comunicació entre el cel i la terra. En aquest sentit recobra tot el seu simbolisme la frase que diu que "l'últim alè és la mort".

4.4. el foc

El foc ja apareix en els jeroglífics egipcis associat a la idea de vida i salut. En algunes cultures el consideren que procedeix del sol. En aquest sentit seria com la seva representació a la terra.

També se'l relaciona amb el llamp. De qualsevol manera el fet és que el culte al foc es dona en moltes cultures. Al foc, segons les cultures, se li atribueixen molts significats:

- El foc com element de purificació i de càstig, per exemple, pels egipcis i com a conseqüència d'ells pels jueus i cristians (l'infern). A la tradició cristiana es recullen aquests simbolismes en la revetlla de St Joan. Des de l'època medieval existia la tradició de saltar per sobre de les flames per alliberar-se dels mals esperits.
- En la mitologia grega el foc va ser robat per Prometeu a Zeus i el va lliurar als homes. Aspecte, per cert, que recuperaran els pensadors humanistes del segle XIX. Pels grecs i els romans el foc de la llar era quelcom sagrat que estava personificat per la deessa Hestia i Vesta respectivament. Era custodiat a Roma per les Vestals.
- Pot il·luminar i escalfar, i també destruir (en una de les plagues que envia Moisès cau foc del cel, i aquesta imatge es repeteix a l'Apocalipsi).

El foc és un símbol tant diví com demoníac. En l'AT el foc és una imatge de l'acció de Déu. Per exemple: Moisès i la bardissa incandescent, nit de pasqua (foc), Pentecosta (les llengües de foc).

4.5. el cercle

El cercle és un símbol fonamental juntament amb el quadrat i la creu. El cercle és un element que segons les cultures pot simbolitzar tant perfecció, com absència de perfecció. Això li ve donat pel fet de que tots els punts estan a la mateixa distància del centre.

A més a més, el moviment circular és perfecte, sense començament ni fi. Aquest tret característic fa que a Hinduisme i budisme la roda representi el cicle de les reencarnacions. Una vida darrera d'una altra. Per altra banda en el cristianisme el paradís (expressió bíblica d'un món perfecte) té forma circular.

En la tradició islàmica, la forma circular és considerada la més perfecte de totes. Quan arriben davant de la Kaaba donen 7 voltes fent cercles.

En el budisme zen trobem sovint dibuixos de cercles concèntrics que simbolitzen l'etapa última del perfeccionament.

En el sentit d'imperfecció trobem el Yang-yin (o yin-yang): cercle dividit per unes línies signoides. La zona blanca (yang) té un punt negre (yín) i a l'inrevés. Aquests punts volen dir que en allò masculí hi ha sempre quelcom de femení i a l'inrevés. Expressen dualitat: Aspecte negatiu/positiu, femení/masculí, terrenal /celestial. Encara que això sí, són inseparables.

El cercle és símbol de la creació del món i del seu creador. Fins i tot el cercle pot simbolitzar la divinitat. Per exemple al cristianisme tres cercles evoquen la trinitat.

També pot simbolitzar el temps, o el temps etern. La iconografia cristiana, el cercle simbolitza l'eternitat. El cicle anual o del zodíac es simbolitza amb un cercle.

Es un símbol d'origen bizantí. En les tradicions jueves i cristianes el cercle no es troba en les construccions bíbliques.

No obstant el cercle apareix en el pla arquitectònic, on trobem la cúpula, que en les esglésies romàniques tenen formes arrodonides i imiten el Sant Sepulcre.

4.6. el **quadrat**

El quadrat és una de les figures geomètriques més freqüents i universalment més utilitzades en el llenguatge simbòlic. És el símbol de la terra, per oposició al cel. L'home antic veia el cel en forma de cercle i la terra en forma de quadrat.

Haviem dit a l'apartat anterior que el cercle simbolitza el temps; doncs bé, el quadrat és la figura bàsica de l'espai. El quadrat en tres dimensions és el cub.

Molts espais sagrats adopten forma quadrangular: altars, temples, ciutats... La Jerusalem celestial s'organitzava en forma de quadrat. La Kaaba és un bloc quadrat. La casa àrab és també quadrada.

La terra, mesurada pels quatre horitzons és quadrada.

4.7. la creu

Anterior al cristianisme

La creu simbolitza la terra. Aquest sentit li ve donat pel fet de que reproduïx l'orientació en l'espai, el punt d'intersecció del dalt/baix i de dreta/esquerra. Designa els quatre punts cardinals.

No obstant, cal dir que és un símbol que no el podem limitar a l'àmbit cristià. De fet, apareix en molts mandales.

En el cristianisme

En el cristianisme la manera de representar la creu té moltes variants. Alguns exemples d'això són:

- Creu de Sant Andreu, en forma d'ix.
- Creu de Jerusalem, és una creu amb quatre creus petites que simbolitzen les llagues de Jesús.

També cal dir que per antítesi, la creu llatina invertida simbolitza l'anticrist, el dimoni, la maldat.

A nivell arquitectònic hem de dir que també la trobem en els plànols de les esglésies: plantes de creu grega i plantes de creu llatina.